TATIANA BUTNARU

Institutul de Filologie
(Chişinău)

MITURILE ŞARPELUI ÎN POEZIA EPICĂ POPULARĂ

Printre reprezentările şi sugestiile mitice, cu o vastă sferă de circulaţie în epica populară, şarpele sau balaurul, constituie un simbol arhaic totalizator, care persistă mai mult în credinţe, superstiţii, legende populare şi care variază de la o specie folclorică la alta, în dependenţă de anumite probleme, situaţii, viziuni şi semnificaţii artistice. Folcloriştii au încercat nu o singură dată să explice simbolismul şarpelui şi să-l încadreze în „graniţele dintre materie şi spirit" [1, p. 180], să-l prezinte drept „o întruchipare a materiei primare, a pământului şi a apei, a amestecului dintre fenomenele naturii" [1, p. 180]. Este vorba de un fond mitic arhaic, trecut printr-un îndelung proces de generalizare, de amplificare a esenţelor şi de accentuare a motivaţiilor psihologice, avînd tangenţă cu nişte arhetipuri mitice din imaginaţia populară. Mai multe specii ale creaţiei folclorice aprofundează o tematică complexă, legată nemijlocit de mitologia şarpelui, găsindu-şi expresie printr-o polaritate estetică şi existenţială specifică. În această ordine de idei, se poate vorbi de un context mitologic, care a dat naştere unui bogat material factologic, orientîndu-ne spre nişte simboluri arhetipale apropiate de „viziunea prin suflet a unui fenomen primar" [2, p. 35]. În ultimă instanţă, toposul şarpelui se manifestă prin nişte valori epice şi narative, ce reflectă o realitate fabuloasă, se impune prin necesitatea primordială de a explica originea lucrurilor şi a fenomenelor, de a viza o sferă arhetipală, dictată de ritmurile primare ale existenţei, este imboldul spre sîmburele germinatoriu al universului, dezvăluie „dialectica binelui şi a răului universal" [1, p. 181].

Binecunoscutul subiect despre un voinic şi şarpe este atestat, în special, în epica eroică arhaică. Aici este descrisă, aşa cum încearcă să ne convingă prof. V. Gaţac, „scena înfruntării unui crud monstru", redat cu trăsăturile sale tipologice:

Şarpe lung cu solzii verzi,
Nici să-l vezi, *nici să-l visezi* [3, p. 18].

Acţiunea malefică a şarpelui din exemplul enunţat se încadrează în planul unor funcţii epice cu vădit substrat mitic. În acest context, şarpele este asemuit cu o alegorie hiperbolică a răului, iar voinicul transpare în ipostaza unui viteaz de poveste. Analiza comparată a mai multor texte din epica arhaică presupune „un impact eroic", voinicul, luptînd cu şarpele, se încadrează într-o tematică marcată de nişte nuanţe magice şi conotaţii mitice individualizatoare. Triumful binelui asupra răului spre care înclină mesajul scrierilor respective devine un model ipotetic, simbolul emblematic al unui spaţiu mitic vizionar, este o modalitate de a privi lumea, de a aprecia valorile ontologice ale existenţei. Pe de altă parte, acţiunea malefică a şarpelui relevă o ambianţă existenţială specifică, este personificarea unui cadru natural văzut în dimensiunile descriptive ale

BDD-A26010 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:56 UTC)

imaginaţiei populare, unde, după cum precizează în continuare V. Gaţac, „prefigurează stihiile duşmănoase ale naturii” [3, p. 18] şi vieţii sociale. Miezul textelor folclorice aflate în circulaţie sînt determinate de o structură mitică arhaică, unde înfăţişarea luptei cu şarpele capătă nişte tonalităţi epice majore. Înfrîngerea monstrului este redată în cel mai autentic spirit al cîntecului eroic şi exprimă o culminaţie a bărbăţiei şi sacrificiului. Astfel, la chemarea voinicului aflat „în gura de şarpe”, adică în primejdie,

Ş-un glas tînguios,
Un vaiet duios,
Un glas de voinic,
Cu ţipătul mic,
De ţipă cît poate
Ca’ n gură de şarpe
Cu vaiet de moarte!,
acesta va fi salvat de un
…Tînăr huşan,
Pui de moldovan,
Viteaz şi hiclean. [3, p. 85].

Înfrîngerea monstrului este redată prin nişte imagini dinamice, care într-un fel sau altul, aprofundează victoria omului asupra unor condiţii existenţiale malefice, proclamă valorile general-umane autentice.

Deznodămîntul specific este prefigurat în dependenţă de modele epice narative, iar „patosul epic mare al luptei eroice redate idealizat” [4, p. 8] va fi substituit treptat prin nişte forme noi. Reprezentările malefice prescrise din complexul mitico-ritualic originar se manifestă printr-un joc al imaginaţiei şi fanteziei populare. În cele din urmă, firele narative sînt influenţate de o finalitate etică şi capătă o orientare spre nişte zone existenţiale de alternativă, aşa cum, bunăoară, se prezintă în *Sora otrăvitoare*, care îşi omoară fratele cu veninul strîns într-un pahar „de la un zmău” aflat într-un „petic de chirău”. Din acest complex arhaic s-au dezvoltat nişte structuri independente, căpătînd alte semnificaţii şi forme de transfigurare. Fenomenul poate fi demonstrat în baza diferitor subiecte individualizate în cadrul eposului folcloric, atît din punct de vedere tematic, cît şi prin natura sau amploarea suflului epic. Deosebirile ce s-au cristalizat între diferite forme şi specii folclorice rezultă din însăşi esenţa materialului folcloristic, sînt influenţate de conotaţiile istorice, care au favorizat apariţia şi evoluţia acestora. Este ceea ce Gh. Vrabie numeşte „estetică diferenţială” [5, p. 28], de care trebuie să ţinem cont la estimarea unor imagini şi simboluri de un substrat mitologic străvechi, orientate spre nişte modificări succesive, ceea ce asigură flexibilitatea speciilor din eposul popular.

Dacă revenim la valoarea arhetipală a şarpelui, el poate fi atestat nu numai în epica eroică arhaică, dar şi în celelalte „forme-specii ale cîntecului bătrînesc, acestea fiind «aranjate în ordinea apariţiei (naşterii) în timp, creşterii materialului poetic»” [4, p. 8].

De menţionat, atestările similare ale subiectului folcloric amintit nu mai prezintă şarpele drept ,,un monstru”, aşa cum am încercat să demonstrăm în aserţiunile de mai sus, dar are loc o ,,remediere” stilistică şi funcţională. Reprezentările simbolice baladeşti vor imprima arhetipului mitic al şarpelui o coloratură deosebită. Astfel, el devine expresia unui concept existenţial, este ,,un adevărat model simbolic în concepţiile

BDD-A26010 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:56 UTC)

şi reprezentările arhaice despre univers", ,,un arhetip al ambiguităţii specifice tuturor simbolurilor fundamentale şi o ilustrare vie a anulării sau contopirii contrariilor în gîndirea arhaică" [1, p. 180]. Diferenţele de funcţionalitate şi iniţiere mitologică prevăd nişte mutaţii stilistice sau compoziţionale, care se produc în sfera imaginarului. De aceea, toposul şarpelui se profilează printr-o orientare conceptuală, etică, estetică, gnoseologică şi capătă un caracter sincretic. Naraţiunea epică oscilează între fantastic şi real, iar elementul de ficţiune aprofundează o situaţie dramatică prin esenţă:

Foaie verde a bobului!
Pe marginea drumului, *of*,
Sub tulchina pomului,
Stă un şarpe' ncolătăcit, *of*,
Şi îl suge pe-un voinic. [6, p. 172-173].

Episoadele descrise sînt caracteristice eposului universal şi relevă tendinţa de a crea o lume cosmică neordinară, contradictorie. Voinicul înghiţit sau sugrumat de şarpe, „jumătate l-o mîncat, jumătate nu-l mai poate", este împlinirea blestemului matern,

Mînca-ţi-ar şarpii carnea,
Cum îmi mănînci tu inima,
Suge-ţi-ar şerpele sîngele tău,
Cum îmi sugi tu pieptul meu.
Chisaţi-ar şerpii oasele,
Cum îmi rupi tu braţele,
Ochii tăi cei albăstrii,
Juca-s-ar şerpii toţi cu ei [7, p. 190-191],

iar prin asociaţie metaforică, se poate subînţelege fatalitatea destinului uman aflat sub puterea malefică a blestemului. A. Fochi atestează, în această ordine de idei, ,,o concepţie tipic sud-est europeană", care reflectă „credinţa în eficacitatea blestemului" [8, p. 13]. Este vorba de un blestem funcţional, similar cu cel din balada „Voichiţa", fiind contaminat „cu specifice accente ale unui anumit sentiment al destinului" [9, p. 125]. Soarta omului este prefigurată în şarpe, „fiecare om are şarpele său", [10, p. 99], care în cele din urmă, îi sugrumă existenţa. Resemnarea celui înghiţit de şarpe adică aflat sub puterea nefastă a destinului, este de sorginte mioritică şi oferă noi orizonturi de interpretare a lumii, a cosmosului existenţial, fiind privit în raport cu misterul trecerii şi complexitatea problemelor de viaţă.

Într-un „Dicţionar de simboluri", M. Ferber atribuie şarpelui noi nuanţe şi îl apreciază drept un „simbol al eternităţii", „simbol al veşniciei" [11, p. 271], „Marele Şarpe Veşnicia" [11, p. 272]. O metaforă, din „Daimonul lumii", are legătură directă cu interiorizarea dramatică din scrierile baladeşti, prevede esenţializarea universului sufletesc al omului. Semnificaţia fatidică a şarpelui încearcă să substituie aşa-zisa „metaforă a înghiţirii" [10, p. 211] printr-o coerenţă lăuntrică cu alte viziuni şi semnificaţii din sfera creativităţii populare. Şarpele „încolătăcit" în jurul eroului, aşa cum ni se comunică în mai multe forme baladeşti, îl „suge" şi îl striveşte fără milă. Fenomenul de iniţiere şi resurecţie mitică are deschidere către nişte zone arhetipale, unde substratul arhaic este marcat de scene şi întîmplări corelative. „Ne aflăm în faţa

BDD-A26010 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:56 UTC)

unui topos deosebit de interesant, subliniază M. Coman, acela al şarpelui care înghite doar pe jumătate un cerb sau un tînăr erou. Imaginea apare în colinde, basme şi balade, acţiunea şarpelui fiind întotdeauna identică: „el suge pe voinic de putere" [12, p. 185], cu alte cuvinte, îi „devoră" existenţa. Or, aşa cum încearcă să demonstreze în altă parte autorul respectiv, şarpele ar mai putea întruchipa ,,corespondentul din natură al omului şi depozitarul mitologic al soartei sale" [10, p. 99].

În balada *Milea*, arhetipul şarpelui este dirijat de o logică mitică interioară, el se încadrează într-un „salt ontologic" cauzat „de un ritual magic" [12, p. 187]. Aflat într-un „impas existenţial", „cu şarpele în sîn",

Şerpele mă-ncolăceşte,
Cu venin mă otrăveşte [13, p. 58-59],

Milea cere ajutorul celor apropiaţi, mama, tatăl, fratele, sora, dar aceştia îl refuză, ceea ce amplifică gravitatea situaţiei. Naraţiunea este determinată de un moment funcţional, care se manifestă printr-o situaţie de încordare şi maximă tensiune dramatică:

Decît, *Milea*, *fără mînă*,
Mai bine eu fără tine [13, p. 58-59].

În cele din urmă, Milea se adresează iubitei, care va răspunde chemării eroului,

Bagă-mi, *puică*, *mîna'n sîn*,
Scoate-ni şerpe cu venin! [13, p. 58-59].

şi va dirija naraţiunea epică spre dezvăluirea sensului ei fundamental, „proba iubirii", sacrificiul prin dragoste. Balada ia în dezbatere o problemă etică şi, în conformitate cu aserţiunile aceluiaşi cercetător, prezintă ,,o prescripţie etică, o anumită viziune colectivă despre normele de funcţionare ale societăţii" [12, p. 182].

Metaforele şi simbolurile poetice au deschidere către un spaţiu de valori circumscrise printr-o viziune iniţiatică, sînt orientate spre estimarea unor sensuri primordiale, cu un substrat mitologic străvechi. Drama lui Milea se desfăşoară într-o atmosferă marcată de miracole şi are tangenţă cu fabula unor legende biblice, unde motivul arborelui consacrat amplifică coloratura sacrală a iniţierii mitice:

Uite asară m-am culcat
Sub un pom mare, *rotat*,
De flori dalbe'mpodobit
Şi la vîrfuri măciucat,–
Măciucile de argint,
Că n-am văzut de cînd sînt,
Nici pe cer, *nici pe pămînt*,
De cînd maica m-a făcut,
Vîntul din jos c-adia,
Florile se scutura
Şi-un şarpe'n sîn îmi întra. –
Un şarpe-balaure [14, p. 263].

BDD-A26010 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:56 UTC)

Arborele cosmic, omniprezent în această ipostază existenţială a eroului, exprimă iniţierea într-o situaţie specifică de viaţă, interpretată fiind drept „un axis mundi”, un „loc de contact între sacru şi profan, punct de intruziune a lumii fabuloase cu cea cotidiană” [12, p. 183]. Atît în variantele baladei *Milea*, cît şi în unele specii adiacente, colinde sau cîntece bătrîneşti, arborele cosmic are menirea de a reda un peisaj natural privit sub un unghi specific al raportului dintre mit şi realitate şi, după sugestia lui R. Vulcănescu, îşi trage originea „din mitologia arhaică dacică şi daco-romană” – prin aceasta explicîndu-se „sentimentul comuniunii dintre plantă şi om” sau „mitul codrilor şi al arborilor sacri” [15, p. 82]. Milea adoarme într-o ambianţă arhetipală, „sub un pom mare, rotat” sau „un măr mîndru’nflorit”, iar prin aceasta este circumscrisă dedublarea eroului în cadrul unor situaţii şi stări ontologice existenţiale. Mai bine zis, are loc integrarea sa într-un spaţiu mitic, condensat pînă la saturaţie de nişte resorturi şi trăiri sufleteşti de excepţie, ceea ce amplifică ideea înfloririi, a germinaţiei totalizatoare, aşa cum se întîmplă deseori în mai multe scrieri folclorice, bunăoară în colindele populare. De exemplu:

Nici n-a nins, *n-a viscolit*,
Vînt de vară ne-a bătut,
Flori de măr s-au scuturat,
Peste noi, *peste-amîndoi* [16, p. 40].

În ambele cazuri asistăm la un spectacol ceremonial, de o pronunţată efervescenţă lăuntrică, unde participă deopotrivă atît elementele cosmosului, cît şi cele pămînteşti. Căderea florilor de măr peste eroii adormiţi nu semnifică altceva decît „un simbolism cristologic”, „ideea statorniciei din veac a ritmurilor primare ale vieţii” [17, p. 27]. Se are în vedere personificarea germinativă a naturii, înţeleasă în succesiunea sa dialectică, revelaţia mitologică de reintegrare într-o ambianţă sacră, unde predomină armoniile primare, iar geniul popular contribuie la redarea „unei stări primare, geomorfe a vieţii pe pămînt reprezentată prin asocierea vegetalului” [18, p. 55].

Odată ce imaginea somnului în sînul naturii, într-un spaţiu vegetal, capătă o accepţie mitico-ritualică, printre numeroasele semnificaţii ce i le conferă mentalitatea populară, ar mai putea exprima „norocul sau nenorocul omului” [17, p. 307]. Arborele cosmogonic şi orizontul floral vor transpune personajul baladesc într-o zonă a misterelor, a rezorturilor mitice, are loc suprapunerea diferitor tărîmuri ontologice. Declanşarea stărilor şi trăirilor sufleteşti ale eroului se află sub semnul interdicţiei mitice, de aceea, la un moment dat, el este marcat de „formula imposibilului” [19, p. 138], redată metaforic prin şarpe. Este o „magie a realului” [20, p. 3], identificată cu aspectele primare ale vieţii şi materiei, cu perenitatea unui mit solar existenţial. În această ambianţă sacrală, arhetipul şarpelui ar putea fi substituit prin formele alegorice ale mitului şi privit în corelaţie cu germinaţia naturii şi a universului.

În „Dicţionarul antichităţilor greceşti şi romane”, mitologia şarpelui este interpretată în legătură cu existenţa şi cultul zeului Sabazios, „un zeu al vegetaţiei şi fertilităţii naturii” [21, p. 190-191]. Se creează impresia că, la un moment dat, eroul din balada *Milea* se află în contact cu încarnarea simbolică a „zeului-şarpe” şi cultul lui Sabazios, „un şarpe-balaur cu solzii de aur”, înzestrat cu puteri miraculoase. Mai poate fi sugerată ideea că „zeul-şarpe” domină prin prezenţa sa tutelară anturajul selenar al cosmosului, universul terestru, el îşi găseşte transfigurare într-o „lumină” arhetipală orientată spre nucleul interior al existenţei,

BDD-A26010 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:56 UTC)

spre o fenomenologie a spiritului cu o vastă sferă de cuprindere a identităţilor mitice. Astfel, într-o formă baladizată a textului respectiv, sînt depistate versurile:

Colo' n vale într-o grădină,
Se zăreşte o lumină, *mumă*,
Parcă-i raza soarelui, *măi*,
Dar nu-i raza soarelui,
Ci sînt ochii şarpelui, *mumă* [22, p. 43].

„Raza soarelui" şi privirea iniţiatică „din ochii şarpelui" presupune o complexitate de asociaţii metaforice cu un înţeles sublim. Recuperarea straturilor mitice are loc prin medierea metaforică a luminii, care variază în dependenţă de caracterul arhetipal al sensurilor folclorice şi oscilează de la viziunea mitică spre cea metafizică, spre o concepţie apropiată de miezul filozofiei populare. Este conturat un diapazon empiric al cunoaşterii umane, unde legătura dintre om şi tainele universului se manifestă într-o procesualitate continuă.

Numeroasele interpretări semiotice şi estetice despre arhetipul mitic al şarpelui nu sînt epuizate, demonstrînd cu perspicacitate gîndul că eposul folcloric este „un sistem deschis" [23, p. 103], un domeniu în continuă resurecţie şi evoluţie, capabil de a păstra şi a menţine valorile perene ale spiritualităţii populare cu durată sigură în timp.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

1. I. Evseev, *Dicţionar de simboluri şi arhetipuri culturale*, Timişoara, Amorcand, 1994.

2. D. Bălăieţ, *Eterna regăsire*, Bucureşti, Cartea Românească, 1979.

3. *Eposul eroic*. *Alcătuirea*, *articolul introductiv şi comentariile de V*. *Gaţac*, Chişinău, Ştiinţa, 1983.

4. *Ce este cîntecul bătrînesc* // *Cîntece bătrîneşti ale românilor*. *Cîntece istorice*. Antologare, introducere, glosar, comentarii: Grigore Botezatu, Andrei Hîncu, Bucureşti-Chişinău, Litera Internaţional şi Grupul Editorial „Litera", 2003.

5. Gh. Vrabie, *Din estetica poeziei populare româneşti*, Bucureşti, Albatros, 1990.

6. A.A.Ş.M., 1968, ms. 179, Frecăţei (Limanscoe) – Reni-Odesa, inf. Elizaveta Balaban, 76 ani, culeg. A. Hîncu.

7. A.A.Ş.M., 1968, ms. 179, Frecăţei – Reni-Odesa; inf. Teodora Gheţoi, 43 ani, culeg. A. Hîncu.

8. A. Fochi, *Coordonate sud-est europene ale baladei populare româneşti*, Bucureşti, Editura Academiei, 1975.

9. A. Hîncu, *Geneza Mioriţei – mit şi realitate* // „Revistă de lingvistică şi ştiinţă literară", 1993, nr. 5.

10. M. Coman, *Bestiarul Mitologic Românesc*, Bucureşti, Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996.

11. M. Ferber, *Dicţionar de simboluri literare*, Bucureşti-Chişinău, Cartier, 2001.

12. M. Coman, *Izvoare mitice*, Bucureşti, Cartea Românească, 1980.

13. A.A.Ş.M., 1950, ms. 30, Borisovca – Tatarbunar, inf. I. Moşu, culeg. I. Potîngă.

14. Vezi: Balada populară. Alcătuirea, articolul introductiv şi comentariile de A. Hîncu, Chişinău, Ştiinţa, 1976.

BDD-A26010 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:56 UTC)

15. R. Vulcănescu, *Mitologia română*, Bucureşti, Editura Academiei, 1985.
16. A.A.Ş.M., 1967, ms. 176, Cartal (Orlovca) – Reni-Odesa, inf. D. Reuţoi, 22 ani, culeg. E. Junghietu.
17. A. Fochi, *George Coşbuc şi creaţia populară*, Bucureşti, Minerva 1971.
18. A. Rusu, 15 iunie // *Mihai Eminescu*. Buletin. Serie nouă, 2005, nr. 2.
19. N. Roşianu, *Eseuri despre folclor*, Bucureşti, Univers, 1981.
20. M. Cimpoi, *Magia realului* // P. Boţu. *Scrieri alese*, Chişinău, Literatura artistică, 1985.
21. Apud: M. Coman, *Izvoare mitice*, Bucureşti, Cartea Românească,1980.
22. A.A.Ş.M., 1968, ms. 178, Frecăţei – Reni-Odesa, inf. Ana Bunulu, culeg. Gr. Botezatu.
23. T. Creţu, *Etnosul folcloric – sistem deschis*, Timişoara, Facla, 1980.

Abrevieri:

A.Ş.M.	–	Arhiva Ştiinţifică Centrală a Academiei de Ştiinţe a Moldovei, fondul 19. inventar 3
Culeg.	–	culegător
inf.	–	informator
ms.	–	manuscris
nr.	–	numărul

BDD-A26010 © 2008 Academia de Ştiinţe a Moldovei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:41:56 UTC)